

MÜTERCİMİ BİLİNMEYEN İKİ MUHTASAR CEVÂMÎ'Ü'L-HİKÂYÂT VE
LEVÂMÎ'Ü'R-RİVÂYÂT TERCÜMESİ
TWO ABRİDGED TRANSLATIONS OF JAWAMI'U'L-HIKAYAT WA
LAWAMI'UL-RIWAYAT BY UNKNOWN TRANSLATORS

FATİH ELÇİ

Arş. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Res. Assist. Dr., Adıyaman University, Faculty of Arts and Sciences, Dep. of Turkish Language and Literature
fatihelci@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-9359-122X>

Atıf / Citation

Elçi, F. 2020. "Mütercimi Bilinmeyen İki Muhtasar Cevâmi'ül-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât Tercümesi". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute*. 69, (Eylül-September 2020). 61.-78

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 04.07.2019
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 21.08.2019
Yayın Tarihi-*Date Published* : 30.09.2020
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4223>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by iThenticate® programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - *Journal of Turkish Researches Institute*
TAED-69, Eylül - September 2020 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunited>

MÜTERCİMİ BİLİNMEYEN İKİ MUHTASAR CEVÂMÎ'Ü'L-HİKÂYÂT
VE LEVÂMÎ'Ü'R-RİVÂYÂT TERCÜMESİ
TWO ABRIDGED TRANSLATIONS OF JAWAMÎ'U'L-HİKAYAT WA
LAWAMÎ'UL-RIWAYAT BY UNKNOWN TRANSLATORS

FATİH ELÇİ

Öz

Muhammed Avfi tarafından Farsça kaleme alınan Cevâmî'ü'l-Hikâyât ve Levâmî'ü'r-Rivâyât, çeşitli kaynaklardan derlenmiş tarihî, dinî, ahlaki, mitolojik ve daha birçok konudaki hikâye ve anekdotlardan oluşur. Kaynaklarda belirtildiğine göre, eserin İbni Arabşah, şair Necati ve Celal-zade Salih Çelebi tarafından üç ayrı Türkçe tercümesi yapılmıştır. Fakat bu konuda yapılan araştırmalarda İbni Arabşah ve şair Necati'ye ait tercümelerin henüz bulunamadığı belirtilmektedir. Celal-zade'nin tercümesinin ise farklı kütüphanelerde çoğu eksik olmak üzere birçok nüshası bulunmaktadır.

Bu çalışmada, mütercim bilgisi içermeyen iki ayrı Cevâmî'ü'l-Hikâyât ve Levâmî'ü'r-Rivâyât tercümesi tanıtılmış ve Celal-zade'nin tercümesiyle karşılaştırılarak farklı tercüme olduğu gösterilmiştir. Tercümelelerinden biri (M tercümesi) "06 Mil Yz A 4837" arşiv kaydıyla Milli Kütüphanede, diğeri (H tercümesi) ise "Hasan Hüsnü nr. 720" arşiv kaydıyla Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesinde (Çorum) bulunmaktadır. Her iki tercüme de eserin muhtasar tercümeleleridir.

Kaynaklarda yer alan Cevâmî'ü'l-Hikâyât mütercimleriyle ilgili bilgiler, tanıtılan tercümelelerde bulunan bilgilerle karşılaştırılarak muhtemel mütercimleri hakkında fikir yürütülmüştür. Buna göre, eldeki bilgiler ışığında, M tercümesinin İbni Arabşah'a, H tercümesinin ise Necati'ye ait olduğu varsayımı yapılmıştır. Bu varsayımın doğru olmadığı durumda ise bu tercümelelerin varlığı, eserin İbni Arabşah, Necati ve Celal-zade Salih Çelebi'den başka kişilerce de tercüme edildiği sonucunu doğurmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cevami'ü'l-Hikayat, Türkçe Tercüme, Celal-zade Salih, İbni Arabşah, Necati.

Abstract

Jawami'u'l-Hikayat wa Lawami'u'l-Riwayat written in Persian by Mohammed Awfi consists of stories and anecdotes about historical, religious, moral, mythological and many other topics compiled from various sources. According to the references, there are three different Turkish translations of the work by İbni Arabşah, the poet Necati and Celal-zade Salih Çelebi. However, it is stated in the researches that the translations of İbni Arabşah and the poet Necati have not been found yet. As for Celal-zade's translation, it is available in many different libraries, many of which are partial.

In this study, two different translations of Jawami'u'l-Hikayat wa Lawami'ul-Riwayat, which do not contain any information about the translators, was introduced, and by comparing them to Celal-zade's translation, it was shown that they are different translations. One of the translations (translation M) is located in the "Milli Kütüphane" (National Library) with the archive record of "06 Mil Yz A 4837", and the other (translation H) is located in "Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi" (Hasan Pasha Manuscript Library) (Çorum) with the archive record of "Hasan Hüsnü nr. 720". Both are abridged translations of the work.

The information about the translators of Jawami'u'l-Hikayat in references was compared with the information in the introduced translations and an idea was made about the possible translators. Accordingly, in the light of the information at hand, it was assumed that translation M belongs to İbni Arabşah and translation H belongs to Necati. In the case where this assumption is not correct, the existence of these translations leads to the conclusion that the work was also translated by persons other than İbni Arabşah, Necati and Celal-zade Salih Çelebi.

Key Words: Jawami'ü'l-Hikayat, Turkish translation, Celal-zade Salih, İbni Arabşah, Necati.

Structured Abstract

Jawami 'u'l-Hikayat wa Lawami'u'l-Riwayat written in Persian by Mohammed Awfi consists of short stories about historical, religious, moral, mythological and many other topics, compiled from various sources. The work is divided into four parts; each part consists of twenty-five sections.

According to the information obtained from sources, there are three different Turkish translations of *Jawami 'u'l-Hikayat wa Lawami 'ul-Riwayat* by Ibni Arabşah, Necati and Celal-zade Salih Çelebi during the Ottoman period. However, it is stated in researches that the translations of Ibni Arabşah and the poet Necati have not been found yet. As for Celal-zade's translation, its manuscripts available in many different libraries, many of which are partial.

In this study, it was aimed to introduce two different Turkish translations of *Jawami 'u'l-Hikayat wa Lawami'ul-Riwayat* by unknown translators, and to compare them with Celal-zade's translation in order to prove that they are different translations, and to put forward an idea about possible translators of these translations, in the light of the provided information in related sources.

One of the translations, which is mentioned in this paper as “translation M”, is located in Milli Kütüphane (National Library) with the archive record of “06 Mil Yz A 4837”, and the other translation, which is mentioned in this paper as “translation H”, is located in Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi (Hasan Pasha Manuscript Library) with the archive record of “Hasan Hüsnü nr. 720”.

Translation M: The number of lines in the manuscript is 15 and it consists of 287 leaves, but there is obviously a missing part in the manuscript, understood from that, that the last story is incomplete. The order of some sections is irregular. Considering that the original work is divided into 4 parts, each consisting of 25 sections, some sections of the first three parts are missing or not translated. As for the fourth part, it is missing altogether. Although the exact number cannot be determined since there is a lack in the middle and at the end of the manuscript, there are a total of 291 stories available.

When we look at the language features of the translation in general, the first thing that draws attention is the simplicity of the language in point of rarely appearing Persian and Arabic words/phrases, with only short and simple sentences. The translation, which bears some language features of Old Anatolian Turkish, was written with diacritical signs, which provide the possibility of following the sound order of Turkish suffixes. Diacritical signs were sometimes used instead of letters. For example, the accusative suffix is often indicated by diacritical signs. It can be seen that a vowel is added using diacritical signs between the consonants of Arabic words ending with two consonants such as “akl”, “hilm”. In the work, some features of the Persian sentence structures brought by the translation are encountered. Particularly, the sentences formed with the conjunction “ki” are remarkable. Both richness of Turkish vocabulary and diacritical signs that allow for following the sound order of the Turkish words, increase the importance of the translation in terms of language researches.

Translation M does not contain any information indicating the name of the translator. The only information by which we can get clues about the translator, is the name of the sultan who ordered the translation of the work. It is stated in its introduction that it was translated

as a compendium, by the order of Sultan Mehmed, the son of Sultan Bayezid Khan. This information coincides with the information stated in sources that Ibni Arabşah translated *Jawami'u'l-Hikayat* by order of Mehmed I, the son of Bayezid I.

Translation H: Which is also an abridged translation, does not have any information about the translator and does not include any statement as to whether the translation was done for anyone. It is stated in a record found in the f. 310r that the writing (copying) of the work was completed on Friday in the mid-month of Shaban of Hijri 946 (December 1539 AD). From the information that translator gives in the f. 294r, it could be inferred that the translation was done during the reign of Sultan Bayezid (probably Bayezid II).

The number of lines in the manuscript is 29 and it consists of 310 leaves. According to the index of the manuscript, there are 97 sections in the work. According to a record in the f. 2r, there are 1385 stories in the work. There is a more stable spelling in this translation, which is written without diacritical signs, compared to the translation M.

Comparison of the translations: In the study; translation M, translation H and Celal-zade's translation were compared over four texts quoted from different parts and sections. As it can clearly be seen from this comparison, all three translations are different. It was observed that translation M and translation H are abridged translations compared to Celal-zade's translation. The language features suggest that the translation M was translated at an earlier date than translation H. The translation H, writing (copying) of which completed in Hijri 946, was translated at an earlier date than the translation of Celal-zade who started the translation after Hijri 957. In this case, the translations can be sorted historically from old to new as M, H and Celal-zade's translation.

Possible translators: In the light of the provided information in related sources, some assumptions and ideas were made about the possible translators of these translations. Accordingly, the translation M and H have two potential translators: Ibni Arabşah and Necati. Based on information such as the period in which the translations made, determined by examining the language features, and the sultan to whom the translation was presented, and the reign of the sultan in which the translations done, we estimate that the closest possible translator for translation M is Ibni Arabşah and for translation H is Necati. Here, the idea is based on the information at hand and is just an assumption. However, it can be said with certainty that these translations are two different translations from each other and from Celal-zade's, which is known as the only translation available so far. Therefore, even if this assumption is not accurate, the existence of these translations makes it certain that the the work was also translated by persons other than Ibni Arabşah, Necati and Celal-zade Salih Çelebi.

Giriş

İranlı Muhammed Avfî tarafından Farsça kaleme alınan *Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât*¹ tarihî ve edebî yönüyle Farsçanın önemli bir mensur eseridir (Muîn 1335: 39). Eser, her biri yirmi beş babdan oluşan dört kısma ayrılmıştır ve her bab farklı konularla ilgili kısa hikâyeleri içerir. Dinî, tarihî, edebî, mitolojik, mizahî vs. gibi birçok farklı konuda 2113 (Rypka 1959: 334 aktaran Kavruk 1998: 47) hikâyeden oluşan eserin dünya çapında birçok kütüphanede nüshası bulunmaktadır.

Kaynaklardan edinilen bilgiye göre *Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât*'ın Osmanlı döneminde İbni Arabşah, Necati ve Celal-zade Salih Çelebi tarafından yapılan üç ayrı Türkçe tercümesinin olduğu bilinmektedir (Kâtip Çelebi I: 540; Yûsuf b. Tağriberdî II/1984: 142; Edimeli Mecdi 1269: 74; Âşık Çelebi 2018: 363; Hammer I/1836: 166). Bunların yanında eserin hacmi göz önüne alındığında son derece kısmî olan tercüme de mevcuttur: Abdullah Bahâyî Efendi, Celal-zade'nin tercümesine ait bir nüshada (Ayasofya 3167) eserin üçüncü kısmının 2-16 bablarının eksik kaldığını belirterek -böyle bir eksiklik bulunmadığı halde- bu kısmın tercümesini yapmıştır (Bülbül 2018: 542). İbrâhîm Nazîr tarafından (70 varak)², Ahmed adında biri tarafından (17 varak)³ ve Hubbî Hatun tarafından (27 varak)⁴ bazı hikâyeler seçilerek tercüme edilmiştir (Yazar 2011: 888-891; Sona 2016: 397).

Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda İbni Arabşah ve Necati'nin tercümelerine henüz rastlanılmadığı ifade edilmektedir (Hammer I/1836: 166; Hüsnü 1935: 171; Kavruk 1998: 158; Yazar 2011: 885; Yazıcı 1993: 439; Uz 2017: 31). Celal-zade'nin tercümesinin ise yerli ve yabancı kütüphanelerde çoğu eksik olmak üzere birçok nüshası bulunmaktadır. İ. H. Uzunçarşılı'nın İbni Arabşah'ın tercümesi (1958: 436) ve Ramazan Şeşen'in ise şair Necati'nin tercümesi (1990: 905) olduğunu söylediği "Ayasofya Kütüphanesi 3167" künyeli nüshanın incelememiz neticesinde İbni Arabşah'ın ya da Necati'nin değil -168b-347b hariç (bk. Bülbül 2018: 542)- Celal-zade'nin tercümesi⁵ olduğu anlaşılmıştır.

Bu çalışmada, karşılaştırmalarımız neticesinde Celal-zade'nin tercümesinden farklı olduğu anlaşılan, ancak mütercimleri belli olmayan iki ayrı *Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât* tercümesi tanıtılacak ve Celal-zade'nin tercümesiyle karşılaştırılacaktır. Biri Celal-zade'nin tercümesine ait nüshaları araştırırken tesadüfen ulaştığımız bir tercüme, diğeri ise Sadık Yazar'ın Ramazan Şeşen'den aktardığı bir bilgiye dayanarak ulaştığımız tercümedir. Bu tercümelemin tanıtımından ve karşılaştırılmasından sonra *Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât*'ın Türkçe tercümelemleri hakkında kaynaklardan ve ilgili çalışmalardan

¹ Bazı kaynaklarda ve nüshalarda hatta aynı nüsha içerisinde eserin adı "Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât" ve "Câmi'ü'l-Hikâyât ve Lâmi'ü'r-Rivâyât" ya da sadece "Câmi'ü'l-Hikâyât" olarak geçebilmektedir. Muhammed Muîn eserin doğru adının "Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât" olduğunu, diğer kullanımların bir "galat-ı meşhur" olduğunu ifade etmektedir (1335: 38).

² Bilinen tek nüshası 22 Sel 2163/1 arşiv numarasıyla Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesindedir.

³ Bilinen tek nüshası Millet Kütüphanesi Ali Emiri 186 numaradadır (Bk., Sona 2016: 391).

⁴ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7559. (Bk., Sona 2016: 397).

⁵ Bu nüsha yazı tipi, rengi, cilt özellikleri vb. fiziksel özelliklerinden anlaşıldığı kadarıyla "Hekimoğlu 603" arşiv kaydıyla Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinde bulunan nüshanın devamıdır. Her iki nüshanın da sonunda tercümenin ve yazımın Celal-zade Salih tarafından yapıldığına dair bir kayıt vardır.

elde edilen bilgiler aktarılarak, tanıtılan tercümelemin muhtemel mütercimleri hakkında bazı tahminlerde bulunulacaktır.

Birinci tercüme “06 Mil Yz A 4837”⁶ arşiv kaydıyla Milli Kütüphanede, ikinci tercüme ise “Hasan Hüsnü nr. 720”⁷ arşiv kaydıyla Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesinde (Çorum) bulunmaktadır. Birinci tercüme için “M”, ikincisi için ise “H” kısaltması kullanılacaktır.

1. M Tercümesi

Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât'ın “hülâsa” tercümesini içeren bu nüshada müellif ve mütercim bilgisi⁸ bulunmamaktadır. Fakat tercüme olmasından, adından ve en önemlisi içeriğinden Avfi'nin *Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât*'ının tercümesi olduğu anlaşılmaktadır. Celal-zade'nin tercümesiyle karşılaştırmamız neticesinde ise farklı bir tercüme olduğu anlaşılmıştır. Bu karşılaştırmaya dair örnekler ilerleyen sayfalarda verilmiştir.

Eserde kendisinden bir tevazu göstergesi olarak “bende-i kemîne”, “dÀèi-i dirîne”, “bende-i óaúir faúir” gibi nitelemelerle bahseden mütercimnin adı veya adına işaret edecek herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Mütercim hakkında ipuçları elde edebileceğimiz tek bilgi, eserin hangi padişahın emriyle tercüme edildiğine dair mukaddimedeki yer alan bilgidir. Eserin tercümesi ve tercümenin yapılmasını isteyen padişahla ilgili bilgilerin yer aldığı mukaddimenin kısmi çeviri yazısı aşağıda verilmiştir:

El-ğamdu li'llâhi'lezî veffekanî bi-tercumeti letâ'ifi Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve elhemenî şerha tarâ'ifi Levâmi'ü'r-Rivâyâti (...) çün pâdişâh-ı 'âlem, şâhenşâh-ı benî Âdem, mâliku rikâbi'l-umem, mevlâ mulûki'l-'Arabi ve'l-'Acem, zillu'llâhi fi'l-arşîne, bâşıtu'l-emni fi'l-'âlemîne, kâmi'u'l-bid'ati ve'l-mulhîdîne, kâhiru't-ğugâti ve'l-mutemerridîne, muşhiri kelimetü'l-'ulyâ, nâşiru dîni'llâhi'l-a'lâ, hâmiyyu bilâdi'llâhi, hâfizu 'ibâdi'llâhi, mu'izzu evliyâ'i'llâhi, muşillu a'dâ'i'llâhi, el-mu'eyyedü mine's-semâ', el-muzafferi 'ale'l-a'dâ', mut'ibi'n-nefsi'l-'aliyyeti li-râhati'r-ra'ıyyeti ve râhati'l-beliyyeti, 'avnu'l-İslâmi ve'l-Muslimîne, **ğiyâsu'd-dunyâ ve'd-dîn, es-sultân bin es-sultân bin es-sultân, Sultân Muğammed bin es-sultâni'l-mağfuri'l-mezhûmi's-sa'îdu's-şehîdu, el-mucâhidi'l-ğâzi Bayezid Han (...)** yevmen mine'l-eyyâmi ve hînen mine'l-ehyâni, bu bende-i kemîneye ve dâ'i-i dirîneye iltifât-ı şâhâne ve nazar-ı Husrevâne idüb işâret-i 'âliyye erzânî kılub **Câmi'ü'l-Hikâyât**'uñ tercümesine emr itdiler. Eger-çi bende-i haķîr fakir ol miğdârda degüldi ki bunuñ gibi

⁶ Bu tercüme tarafımızdan “Çeviri Yazı - İnceleme - Tıpkıbasım” şeklinde kitap olarak yayına hazırlanmaktadır.

⁷ Bu tercüme Nurten Çelik ve Kübra Batar tarafından Fırat Üniversitesinde doktora tezi olarak hazırlanmaktadır.

⁸ Nüşhamın bulunduğu kütüphanenin katalogunda yazar adı olarak “Kâdi Asker Şerif Mehmed Mollâ Efendî” gösterilse de *Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât*'ın “hülâsa” tercümesini içeren bu nüshada müellif ve mütercim bilgisi bulunmamaktadır. Katalogda belirtilen bu ismi araştırdığımızda en yakın Şerif Mehmed Efendî (öl. 1040/1631) adında bir Osmanlı aliminin ismine (Bk., Yazar 2016: 558-560) tesadüf ettik, fakat onun böyle bir tercümesi olduğuna dair bir kayıt bulamadık. Kütüphane katalogunda bu ismi tarattığımızda adına kayıtlı çok farklı türlerde 7913 eserin bulunduğunu gördük. Ayrıca bu adla kaydedilmiş bazı eserlerde de herhangi bir müellif ismi bulunmamaktadır. Bu ismin yanlışlıkla kaydedildiği açıktır. Tahminimize göre müellif kaydı olmayan eserler - herhangi bir sebepten ötürü yanlışlıkla - bu isim altında kaydedilmiş olmalıdır.

işe ikdām ideyidi, (...) ammā nazar-ı şāhī ve işāret-i pādīşāhī berekātında ikdām idüb ve imtişāl-i emr-i ülū'l-emri vācib bilüb (...) Cevāmi'ü'l-Hikāyāt'ı naḳd [naḳl] idüb ḥulāşasını bi-ḳadri'l-vūs'ı ve 'l-tāḳati tercüme ḳıldum. (...) bu 'aşırda sulṭān-ı a'zam, ḥaḳān-ı mu'azzam, pādīşāh-ı zemīn ü zamān, ehl-i īmān, Süleymān-taḥt, İskender-baḥt, cihān-güşā-yı memālik-sitān, muḡīşu'l-İslām ve'l-Müslimīne, ebū'l-fetḥi ve'n-naşri Sulṭān Muḥammed (...) hem 'adlile mevşūf ve bezlile ma'rūfdur, cemī'-i ra'ıyyet 'adli berekātında emn ve emānda refāhiyyet ve ni'metde, cemī'-i memālik-i Rūm ve memleket-i 'Oşmāniyye ve sevāḥil ve etrāf ve eknāf der-devlet-i ḳāhire-i Muḥammediyye -ḳahere'llāhu a'dā'ehu- āsāyiş-i rāḥatda ve ferāḡatda ve ḥoşlıḳda tururlar.⁹ (1b-2b).

1.1. Nüsha Tavsifi

Nüshayla ilgili Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığının internet sitesinde yer alan fiziksel bilgiler (<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-camiul-hikayat/134311>, Erişim Tarihi: 29/04/2019) ve tarafımızdan yapılan tespitler şu şekildedir:

Ölçü : 207x147 - 155x100 mm.

Varak : 287

Satır : 15

Yazı Türü: Harekeli Nesih

Kâğıt Türü : Arma filigranlı

Başlangıç: “Bi'smi'llāhi'r-raḥmani'r-raḥīm. El-ḥamdu li'llāhi'lezi vefḳeḳānī bi-tercümeti leṭā'ifi Cevāmi'ı'l-Hikāyāt ve elhemenī şerḥa ṭarā'ifi Levāmi'ı'r-Rivāyāt”

Bitiş: “ırte pādīşāh ḳatına oḳusun. Ḳulaḡına söz eydür gibi olsun. Eger elin burmına iletürse söz ṭoḡrudur. Pes, ol”

Şemseli, zencirekli, koyu bordo meşin bir cilt içerisinde. Başlıklar kırmızı renkte ve Farsçadır. Yapraklarda rutubet lekesi ve bazı yapraklarda okumaya engel oluşturmayan mürekkep dağılımları bulunmaktadır. 1a'da üstte sonradan yazıldığı anlaşılan “Kitāb-ı Cāmi'ü'l-Hikāyāt ve Lāmi'ü'r-Rivāyāt” ve bunun altında karalama şeklinde rastgele yazılmış birkaç kelime bulunmaktadır. 1b'de üstte “Merhum Besim Atalay başışı 2 Şubat 1966” yazısı bulunan bir kaşe ve altta Milli Kütüphaneye ait iki mühür ve “A4837” kaydı vardır. Varaklardaki rakabe / takip kaydı kontrol edildiğinde nüsha ortalarında bazı eksikliklerin olduğu anlaşılıyor, fakat varaklar sonradan Arap rakamlarıyla numaralandırıldığından hangi veya kaç varağın eksik olduğunu net bir şekilde tespit etmek mümkün değil. Bazı babların sıralanışı düzensizdir. İkinci kısmın bazı babları üçüncü kısmın babları arasında yer almıştır. Bazılarının da kaçınıcı kısımdan veya kaçınıcı bab olduğu belirtilmemiştir. Eserin orijinalinin her biri 25 babdan oluşan 4 kısma ayrıldığı düşünülürse, 1. kısımdan 10, 11, 12, 13, 14 ve 15. bablar, 2. kısımdan 8, 10, 11, 12, 13, 14, 22, 23 ve 24. bablar; 3. kısımdan 3 ve 4. bablar; 4. kısmın ise tümü eksiktir ya da eserin mukaddimesinde belirtildiği üzere “hülasa”sı tercüme edildiğinden bazı bablar dâhil edilmemiş olabilir. Ancak her hâlükârda son hikâyenin yarım kalmasından nüshanın sonunda bir eksiklik olduğu açıktır.

⁹ Metinde Arapça kısımların irabında bazı hataların yapıldığı ve Farsça izafet kesresinin bazen Türkçenin fonetiğine uydurulduğu vb. durumlar gözlemlenmiştir. Tüm bunlar çeviri yazıda olduğu gibi aktarılmıştır.

1.2. Muhtevası

Nüşhanın orta ve son kısımlarında varaklarda eksiklik olduğundan tam sayısı tespit edilememekle beraber, bu haliyle eserde toplam 291 hikâye bulunmaktadır. Eserin, Farsça aslında olduğu gibi yirmi beşer bablık dört kısma ayrıldığı anlaşılrsa da muhtasar bir tercüme yapıldığından her kısımda yirmi beş bab bulunmamaktadır. Dördüncü kısım da tümüyle eksiktir. Babların başlıklarından hareketle eserdeki hikâyelerin muhtevası şu şekildedir:

1	Birinci bab: çoğunluğu halifelerle ilgili dinî hikâyeler
2	İkinci bab: isabetli fikirlerin faydaları ve padişahların, vezirlerin fayda elde ettiği tedbirler hakkında
3	Beşinci bab: vezirlerin ahlaki ve önemli işleri halletmekteki doğru tutumları hakkında
4	Dördüncü bab: âlimlerin ve bilginlerin krallara verdiği nasihatler hakkında
5	Beşinci bab: akıllı kimselerin hoşnutluk ve kızgınlık halinde verdiği ikna edici cevaplar hakkında
6	Yedinci bab: kâtiplerin nadir hikâyeleri ve onların yetkinliği, kıvrak zekâları hakkında
7	Sekizinci bab: muteber kişilerin latif sözleri, görüp anlattıkları ilginç rüyaları hakkında
8	Dokuzuncu bab: rüya tabircilerinin latif hikâyeleri ve onların isabetli ve hatalı görüşleri hakkında
9	Onuncu bab: kıvrak anlayışlı tüccarların latif hal ve sözleriyle ilgili söylenenler hakkında
10	İkinci kısmın birinci babı: beğenilen ve kabul görülen ahlak ve tutumlar hakkında
11	İkinci kısmın ikinci babı: tevazuun fazileti hakkında
12	İkinci kısmın üçüncü babı: affin fazileti hakkında
13	Dördüncü bab: yumuşak huyluluk hakkında
14	Beşinci bab: himmetin fazileti ve himmetleriyle yüksek mertebelere ulaşan kişiler hakkında
15	İkinci kısmın altıncı babı: edep ve edebe riayet eden kişiler hakkında
16	Yedinci bab: merhamet, şefkat ve tevekkül ve bunlarla ilgili şeylerin fazileti hakkında
17	Dokuzuncu bab: cömertlik, iyilik, cömert kişiler ve misafir ağırlamanın fazileti hakkında
18	İkinci kısmın on altıncı babı: günahattan sakınma, dindarlık ve bu özelliklere sahip emir ve valiler hakkında
19	İkinci kısmın on yedinci babı: çaba, gayret ve kararlılığın faydaları ve çabalarına rağmen başarısız olanların bahsi
20	İkinci kısmın on sekizinci babı: susmanın ve konuşmanın faydaları ve bunlarla alakalı şeyler hakkında
21	İkinci kısmın on dokuzuncu babı: vefalı olmanın ve sözünde durmanın fazileti hakkında
22	İkinci kısmın yirmi ve yirmi birinci babı: sır saklamanın faydaları hakkında
23	Üçüncü kısmın beşinci babı: hırsız ve yol kesiciler hakkında
24	Üçüncü kısmın altıncı babı: kölelerle ilgili hikâyeler ve latif sözleri hakkında
25	Üçüncü kısmın yedinci babı: yalan söylemenin kınanması ve doğru sözün faydaları hakkında
26	Sekizinci bab: peygamberlik iddiasında bulunanlar hakkında
27	İkinci kısımdan, cimriliğin kınanması
28	Üçüncü kısmın onuncu babı: sözünde durmamanın kınanması hakkında
29	İkinci kısmın on beşinci babı: cahilliğin kınanması ve ahmak, cahil kişilerin hikâyeleri
30	Üçüncü kısmın on ikinci babı: zulmün kınanması ve zalim padişahlar hakkında
31	On üçüncü bab: kabalığın ve kibrin kınanması, nezaketin ve yumuşak huyluluğun yüceltilmesi ve övülmesi hakkında
32	Üçüncü kısmın on dördüncü babı: hasisliğin ve alçaklığın kınanması, hasis ve alçak kişilerin bahsi
33	Üçüncü kısmın on beşinci babı: israfın ve fesadın kınanması hakkında
34	On altıncı bab: mal ve mülkte kardeşlerine ve efendilerine hıyanet edenler hakkında
35	Üçüncü kısmın on yedinci babı: emanete riayet etmeyenler, hainlik edenler hakkında
36	Üçüncü kısmın on sekizinci babı: nankörlüğün kınanması hakkında

37	Üçüncü kısmın on dokuzuncu babı: gammazlığın kınanması hakkında
38	Üçüncü kısmın yirminci babı: acele etmenin kınanması ve temkinli olmanın faydaları hakkında
39	Üçüncü kısmın yirmi birinci babı: asılsız ve itikatsız düşünceler hakkında
40	Üçüncü kısmın yirmi ikinci babı: zeki kadınlar ve latif sözleri hakkında
41	Üçüncü kısmın yirmi üçüncü babı: dindar ve güzel ahlaklı kadınlar hakkında
42	Üçüncü kısmın yirmi dördüncü babı: şehvetperest ve zinakâr kadınlar ve vefasızlıkları hakkında
43	Üçüncü kısmın yirmi beşinci babı: kadınların hileleri hakkında
44	İkinci kısmın yirmi beşinci babı: istişarenin faydaları ve zorbalığın sonuçları hakkında
45	Üçüncü kısmın birinci babı: mizaçlar hakkında
46	Üçüncü kısmın ikinci babı: kin ve hasedin kınanması hakkında

1.3. Dil ve İmla Özellikleri

Eserin genel olarak dil özelliklerine bakıldığında ilk dikkati çeken Farsça tamlamaların nadiren yer aldığı, kısa ve basit cümlelerin oluşturduğu sade bir dildir. Eski Anadolu Türkçesinin bazı dil özelliklerini de barındıran eserin harekeli olması, eklerin ses düzenini takip etme imkânını sağlamaktadır. Harekeler bazen harf yerine de kullanılmıştır. Örneğin belirtme eki çoğu zaman harekeyle gösterilmiştir. “akl, hilm” gibi iki ünsüzle biten Arapça kelimelerin ünsüzleri arasına hareke ile bir ünlü eklendiğini görebilmekteyiz. Bazı Farsça asıllı kelimelerin Türkçenin fonetiğine uydurulduğu yine harekeler sayesinde anlaşılmaktadır. Örneğin Farsça “h^vāce” kelimesi imlası korunmakla birlikte “h^voca” şeklinde harekelendirilmiştir.

Hem Türkçe söz varlığı açısından zengin olması hem de harekelerle Türkçe eklerin ses düzenini göstermesi dil araştırmaları bakımından eserin önemini artırmaktadır.

2. H Tercümesi

Muhtasar bir tercüme olan H tercümesinde mütercim ve müstensih bilgisi bulunmamakta ve tercümenin herhangi bir kimse için yapıp yapılmadığıyla ilgili bir beyan da yer almamaktadır. İstinsah kaydından tercümenin Hicri 946’da (Miladi 1539) veya öncesinde, mütercimin 294a’da verdiği bir bilgiden Sultan Bayezid’in (muhtemelen II. Bayezid) padişahlığı zamanında yapıldığı anlaşılmaktadır.

2.1. Nüsha Tavsifi

310 varaktan oluşan nüshanın sayfaları 29 satırdır. Sonlara doğru bazı yapraklarda rutubet lekesine benzer lekeler bulunmaktadır, fakat okumayı engelleyecek düzeyde değildir. 1a-2a’da “fihrist-i Cāmi‘ ü’-Hikāyāt” başlığı altında eserin fihristi vardır. Bu fihriste göre eserde 97 bab bulunmaktadır. 2b’den itibaren üstünde süslemeler olan besmele ile başlayan metin 2b ve 3a’da çerçeve içerisindedir, sonraki sayfalarda ise çerçevesizdir. Başlıklar ve ayet, hadis vb. alıntılar kırmızı renktedir. Bazı yerlerde başlıklar yazılmayıp yerleri boş bırakılmıştır. Babların başlıkları, kaçınıcı oldukları ve hangi kısma ait oldukları çoğu zaman yazılmamış, fihristte de kaçınıcı bab ve hangi kısma ait oldukları belirtilmemiştir. 195a-197a, 218b-221b ve 309b’de farklı yazı stiline der-kenar kayıtları vardır.

Başlangıç: “Bi’smi’llāhi’r-raḥmani’r-raḥīm. Şükr-i bi-nihāyet ve ḥamd-ı bi-ğāyet ol pādīşāhlar pādīşāhına olsun ki”

Bitiş: “diyince ziyâfet ıssı eyitdi: Hay yoksa nevineyi âyetle bu kişi elümüzden aldı, didi. Hâzırlar gülüşdiler, tufeyliye haylî nesne in‘âm itdiler.”

2a’daki kayıtlar:

“Hazâ kitâbu siyerin ve hikâ[yâ]tin ve huve ğarâ’ibu’l-belâğati ve’l-‘acâ’ibu’l-feşâhati.”

“Bu kitâb içinde olan bâb u müfred ü beyt ve sâ’ir ebyâzdan ma‘adâ yalnız biñ üç yüz seksen beş hikâyet-i ‘acîbe-i ğarîbe vardır. Kıra’at olunduğda erbâbına ma‘lûm olur. Sene 946.”

“Şarafu’l-umra fi’l-lu‘bi ve’l-lehvi / Fe-âhâ şümme âhâ şümme âhâ”

“Bu kitabın ismi iki yüz on dördüncü şâhîfede meşûrdur, Câmî‘ü’l-Hikâyât adı.”

“İki nesne ğarâb itdi cihânı / 1 Yemen qahvesi 1 Ferencek duğanı”

“Tütüne ğarâm diyen ağmaç / Ğarâm olur mı hiç ... yabraç / Bununı fetvâsını virdi / İstanbul’da Altıparmak”

310a’da bulunan istinsah kaydında eserin Hicri 946 yılının Şaban ayı ortalarında Cuma günü (Miladi Aralık 1539) istinsahının tamamlandığı ifade edilmektedir: “Tememtu’l-kitâbe bi-‘avni’l-Meliki’l-Vehhâb, fî-evsâti min şehri Şa‘bân fî-yevmi’l-Cum‘a, sene sitte ve erba‘îne ve tis‘a-mi‘e.” Kaydın altında Osmanlıca bir mühür, en alta ise iki satırlık okunamayacak derecede silinmiş bir Osmanlıca yazı vardır.

2.2. Muhtevası

2a’daki kayda göre eserde 1385 adet hikâye mevcuttur. Aşağıda nüshadaki fihristte sıralanan babların başlıkları tercüme edilerek verilmiştir. Metin içerisinde de bu başlıklar kontrol edilmiş, kaçınıcı kısım ve bab olduğuna dair bulunan bilgiler de eklenmiştir. Buna göre eserde yer alan bablar şu konulardan oluşmaktadır:

1	Peygamberlerin mucizeleri hakkında	50	Meşveret etmeden kendi bildiğini yapanlar hakkında
2	Evliyaların kerametleri hakkında	51	Kötü ahlakın alametleri hakkında
3	İsfendiyar’ın hikâyesi	52	Haset hakkında
4	Tavâif-i mülûk hakkında	53	Hırs ve emel hakkında
5	Dört halife (Çehâr-yâr-ı güzîn) hakkında	54	Tamah hakkında
6	Muaviye hakkında	55	Hırsın çeşitleri hakkında
7	Abbâsiler hakkında	56	Hakirlik ve dilenciler hakkında
8	Beylerin faziletleri hakkında	57	Yalan hakkında
9	Siyaset kılıcı hareket etmediğinde fitnenin yok olmayacağı hakkında	58	Sekizinci bab, peygamberlik iddiasında bulunanlar hakkında
10	Aklın ve ferasetin faziletleri hakkında	59	Cimrilik hakkında
11	Fikir ve tedbir hakkında	60	Sözünde durmama hakkında
12	Hile ve aldatma hakkında	61	Cahiller hakkında
13	Padişahların yararlı vezirlere sahip olması hakkında	62	Zulüm hakkında
14	Bilginlerin nasihatları hakkında	63	Rıfk ve mülayemet hakkında
15	Akıllı kişilerin sözleri hakkında	64	Denaet (alçaklık) hakkında
16	Güzel huylar ve remizler	65	İsraf hakkında

17	Yazmanın faziletleri hakkında	66	Hıyanet hakkında
18	Nedimler ve zevk ü safa hakkında	67	Nâ-mahreme bakmak hakkında
19	Tabiplerin ilmi hakkında	68	Nankörlük hakkında
20	Rüya hakkında	69	Dedikodu ve gammazlık hakkında
21	Ahkâm-ı nücum hakkında	70	Acelecilik hakkında
22	Şairler hakkında	71	Kötü ahlaklı olanlar hakkında
23	Şarkı söyleme hakkında	72	Güzel ahlaklı kadınlar hakkında
24	Hüner hakkında	73	Dindar kadınlar hakkında
25	Haya hakkında	74	Şehvet düşkün, kötü ahlaklı kadınlar hakkında
26	Tevazu hakkında	75	Eksik akıllı kadınlar hakkında
27	Affetmek hakkında	76	Padişahlara hizmet hakkında
28	İkinci kısımdan dördüncü bab, yumuşak huyluluk (hilm) hakkında	77	Korku ve ümit hakkında
29	Beşinci bab, ulüvv-i himmetin fazileti hakkında	78	Duanın fazileti hakkında
30	Altıncı bab, edebe riayet hakkında	79	Fal hakkında
31	Yedinci bab, şefkat ve merhamet hakkında	80	Zorluktan sonra kolaylık hakkında
32	Sekizinci bab, tevekkülün fazileti hakkında	81	Allaha sığınmak hakkında
33	Dokuzuncu bab, cömertliğin fazileti hakkında	82	Her şeyin Allah'ın tasarrufunda olduğu hakkında
34	Onuncu bab, iyilik ve yardımın fazileti hakkında	83	Gönül kaptırmak hakkında
35	Misafirperverliğin, ziyafet vermenin fazileti hakkında	84	Aşk hakkında
36	On ikinci bab, cesaretin fazileti hakkında	85	Kaza ve kader hakkında
37	On üçüncü bab, Sabrın fazileti hakkında	86	Kaza ve kader hakkında ilginç hikâyeler
38	On dördüncü bab, şükrün fazileti hakkında	87	Hayvanların (canlıların) tabiatları hakkında
39	On beşinci bab, Cezmin (düşünüp anlama) fazileti hakkında	88	Canlıların ömürleri hakkında
40	On altıncı bab, emirlerin dürüstlüğü ve takvası hakkında	89	Rub'-ı meskûn (dünyanın yaşamaya elverişli dördte bir kısmı) hakkında
41	On yedinci bab çaba, gayret ve zorluklara tahammül hakkında	90	Rum vilayetleri hakkında
42	Konuşmak ve susmak hakkında	91	Görkemli yapılar hakkında
43	Vefanın fazileti hakkında	92	Tılsımla yapılmış eşyalar hakkında
44	Sıla-ı rahmin (aile ve akrabayı ziyaret etmenin) fazileti hakkında	93	Eşyanın özellikleri hakkında
45	Sır saklamanın fazileti hakkında	94	Hayvanların tabiatları hakkında
46	Emaneti saklamanın fazileti hakkında	95	İnsanların fayda sağladığı hayvanlar hakkında
47	Çocukların akıl ve kabiliyetini anlama	96	Garip kuşlar hakkında
48	Sebat ve kararlılığın fazileti hakkında	97	Resulu'llah'ın mizahı hakkında
49	Meşveretin fazileti hakkında		

2.3. Dil ve İmla Özellikleri

Harekesiz yazılan metinde, M tercümesine göre daha kararlı bir imla düzeni vardır. Farsça yapılı tamlamaların nadiren kullanılmasından, cümlelerin kısa ve basit oluşundan ve Arapça, Farsça asıllı kelimelerin sıkça yer almamasından tercümenin dilinin sade olduğu söylenebilir.

3. Tercümelerin Karşılaştırılması

Aşağıda M, H ve Celal-zade'nin tercümeleleri farklı bablardan bazı örnek metinler aktararak karşılaştırılmış ve birbirinden farklı tercümele olduğu gösterilmeye çalışılmıştır:

1. örnek		
M Tercümesi (Birinci kısımdan ikinci babın dördüncü hikâyesi):	H Tercümesi (Birinci kısımdan on birinci babın dokuzuncu hikâyesi)	Celal-zade'nin tercümesi (Birinci kısımdan on birinci babın ilk hikâyesi):
<p>Hikâyet: Tevârihde böyle gelübür kim Cebra'îl - 'aleyhi's-selâm- Süleymân Peygâm-ber'e bir kadeh âb-u hayât getürdi, iyitdi: Allâh seni muhayyer kıldı ki bu bir kadeh âb-u hayâtı içerseñ kıyâmete degin diri qalasın. Süleymân Peygâm-ber Cinnîlerle ve Âdemlerle ve mecmû' cānavarlarla meşveret kıldı. Cemî'isi eyitdi ki içmeñ gerek. Süleymân Peygâm-ber - 'aleyhi's-selâm- endîşe kıldı ki hiç cānavarlardan meşveret kılmadığı kimse qalması. İyitdiler ki kirpü ile meşveret kılmadıñuz. Süleymân Peygâm-ber atı şaldı. Var oğı gelsün. At vardı, gelmedi. Bu kez iti viribidi. Bu kez tırdı geldi. Süleymân Peygâm-ber iyitdi: Âdemoğlından aşğa atdan şerîf cānavar yoğdur. Saña viribidüm, niçün gelmedün, hikmet neydi ki itile geldün? Kirpi iyitdi: At eger-çi şerîf cānavardur, ammâ bi-vefâdur. (14b-15a)</p>	<p>Hikâyet: Eydürler ki Cebra'îl - 'aleyhi's-selâm- Süleymân 'aleyhi's-selâmuñ katına geldi. Bir kadeh âb-ı hayât getürdi, eyitdi: Dilerseñ iç tâ ki 'âlemde cāvidân qalasın. Süleymân - 'aleyhi's-selâm- tamâmet hayvânâtle meşveret eyledi. Cümlesi iç didiler. Hâtırna geldi ki kirpüyle müşâvere eylememiş. Atı gönderdi, var kirpüyü getür, didi. Vardı, gelmedi. Şoñra kelbi gönderdi, geldi. Süleymân eyitdi: Kelbden at yigrek degül miydi atla gelmedün, niçün kelble geldün? Eyitdi: Eger-çi at yigrekdür ammâ vefâsı yoğdur. (96b-97a).</p>	<p>Hikâyet: Şöyle getürmişlerdür ki kışaş u tevârih içinde meşürdur: Bir vağtde emr-i Hâk ile Cebra'îl Süleymân peygâm-ber - 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm- bir kadeh ile âb-ı hayât getürdi. Hüdâ-yı te'âlâ buyurur ki dilerseñ bu kadehi içse kıyâmete degin ölmeye, şağ olasıñ, didi. Süleymân peygâm-ber bunu ins ü cinden ve sâ'ir hayvânâtdan kimse qalması ki tanışmaya. Cümlesi, içmeñ gerek ki hayât-ı cāvidânî bulasıñ, didiler. Hayvânâtdan tanışmadığı hayvân kirpi qaldı. Hele aña da tanışayın, göreyin ol da ne dir, didi. Aña atı gönderdi ki vara huzırna getüre. Kirpi atıñ sözi ile gelmedi. Bu def'a kelbi gönderdi. Vardı kirpiyi Süleymân'ıñ huzırna getürdi. Hâzret-i Süleymân -'aleyhi's-selâm- evvelâ aña su'âl idüp, kendü emrümde saña bir nesne müşâvere itmek için ibtidâ at gibi saña bir şerîf hayvân gönderdüm ki Âdemden geçecek hayvânât içre andan şerîf yoğdur, anuñla huzûrma gelmedün, sebeb nedür ki şimdi kelb gibi ehas hayvân göndermek ile geldün? diyü buyurdi. Kirpi, anuñcün ki eger-çi at hayvânâtıñ şerîfidür, ammâ vefâsı yoğdur. (Hekimoğlu 603: 2b).</p>

2. Örnek		
M Tercümesi (Birinci kısımdan dokuzuncu babın beşinci hikâyesi):	H Tercümesi (Birinci kısımdan yirmi üçüncü babın dördüncü hikâyesi):	Celal-zade'nin tercümesi (Birinci kısımdan yirmi ikinci babın on altıncı hikâyesi):
<p>Hikâyet: Eydürler ki bir pâdişâh varıdı nücüm 'ilmine i' tîkâdı yoğudı. Hemîşe müneccimleri incidürdi. Daıı birgün diledi ki anlaruñ haşasın kendülere bildüreydi. İttifâk şöyle düşdi ki ol pâdişâhuñ bir oğlı toğdı. Üç üstâd müneccimi vandı, getürdi ođlınuñ şalı'ine başdurdı. Bu müneccimler bir hñkm itdi ki on biř yaşında yılan ura öldüre. Yine birisi iyitdi ki on biř yaşında bir yüce yirden düşe öle. Birisi iyitdi yine on biř yaşında řuya düşe öle. Çün ki pâdişâh bularuñ hñkmin işitdi, iyitdi: Bularuñ birisi girçek çışa, ikisi yalan olacaşdır. Her birinüñ hñkmi bir dürlüdür. Bes, müneccimleri şaşladı tâ oğlan on biř yaşına degdi. Hemân ol sâ'at irişdi, oğlanı şaşladı, řama çışmasun ya şu yöresinde gezmesün deyü. (70b).</p>	<p>Hikâyet: Dirler ki bir pâdişâh var idi, 'ilm-i nücüma i' tîkâdı yoğdı. Da'im nücüma müntesib olan cemâ'ati incidürdi. İttifâk bir oğlı toğdı. Üç üstâd müneccim getürdi. Emr itdi ki şalı'i mevlüdünü tütalar. Biri hñkm itdi ki on biř yaşına varınca yılan řořa helâk eyleye. İkinci, hñkm itdi ki hem ol târihde bir yüce yerden düşe öle. Üçüncü, hñkm itdi kim hem ol târihde řuya boğıla öle. Ol oğlan on biř yaşına girdi, pâdişâh işmarladı kim oğlanı gözedeler, yüce yere çışmaya ve řuya girmeye. (148b).</p>	<p>Hikâyet: Getürmişlerdür ki bir pâdişâh var idi ařla 'ilm-i nücüma i' tîkâdı yođ idi. dâ'imâ dilerdi ki müneccimleri incide, anlaruñ bir eksüklerin tütup şermsâr ide. İttifâk ol pâdişâhuñ bir oğlı toğdı. Hñdmetinde üç üstâd müneccimleri var idi, anları çağırdı. Fermân eyledi ki ođlancuđuñ şalı'in göreler ve ahkâmın çıkaralar. Anlardan biri şöyle hñkm itdi ki bu oğlanı on biř yaşına gircek yılan şoşup öle ve birisi hñkm itdi ki hemân bu yaşda bir yüksek yirden düşe öle ve birisi hñkm itdi ki yine bu yaşda iken řuya boğulup öle. Pâdişâh birbirine muhâlif bu hñkmi göricek, elbette eger bu üç sözüñ vâkı' olursa üçünden biridür, muşarrer ikisi yalan çıkar diyüp buyurdi müneccimleri şaşladılar. Aña degin ki hñkümlerinüñ hilâfı zâhir olıcaş anlaruñ haşklarından gele. Ođlancuđ didükleri gibi on biř yıl diri oldı. Müneccimlerden her biri zıkr itdüği belâyı ta'yin itdüği gün gelicek pâdişâh yarar hñdmetkârlar ta'yin itdi ki oğlanı muhkem gözleyeler. Yüksek yire çışmaya ve şu kenârına varmaya ve yılan gezmek ihtimâli olan yire uğramaya. (Hekimoğlu 603: 224b-225a).</p>

3. Ömek		
M Tercümesi (2. kısımdan 1. babın 2. hikâyesi):	H Tercümesi (2. kısımdan 1. babın 2. hikâyesi)	Celal-zade'nin tercümesi (2. kısımdan 1. babın 3. hikâyesi):
<p>Hikâyet: Haberde böyle gelübür ki Peygâm-ber hazreti - şalavâtu'r-rahmâni 'aleyhi-birgün oturmuşıdı. Mübârek ayağın uzatmışıdı. Ebü Bekri - rağiya'llâhu 'anhu- geldi. Peygâm-ber mübârek ayağın cem' itmedi. Bir sâ' atden Emîre'l-Mü'minîne 'Ömer - rağiya'llâhu 'anhu- geldi. Yine cem' itmedi. Bir sâ' atden Emîre'l-Mü'minîne 'Osmân - rağiya'llâhu 'anhu- geldi. Peygâm-ber hazreti ayakların cem' itdi. Aşhâb su'al itdiler, iyitdiler: Sebeb nedür ki 'Osmân'a ta'zîm itdiñüz, andan utandıñüz girü kıalan yârânlara itmediñüz? Peygâm-ber iyitdi ki nice utanmayam bir kişiden ki Hâk te'âlâ 'azametile andan utanuram dir, göklerdeki firîşeler andan utanur. Dağı nice ki 'ömrüdür kendü erligine nazar itdiği yokdur. Lâ-cerem Allâhu te'âlâ dağı anı 'azîz kıldı, hayâyıyla añılır. (86a).</p>	<p>Hikâyet: Eydürler ki bir gün Muştafâ -'aleyhis'-selâm-oturmış idi, mübârek ayağın uzatdı. Hazret-i Ebâ-Bekr geldi. Mehter-i 'âlem anuñ geldiğini hayli ferağ itdi, ammâ ayağın divşürmedi. Emîrü'l-mü'minîn 'Osmân -rağiya'llâhu 'anhu- geldi Peygâm-ber -'aleyhi's-selâm- mübârek ayağın divşürdi ve buyurdı: Nice utanmıyayın şol kimesneden ki ĩudâ-yı 'azze ve celle andan utanur ve yedi kıat gök firîşeleri andan utanur. Ve dirlere ki 'Osmân hazret utandığundan hergiz kendüñün 'uzvuna bakmamış idi. Lâ-cerem Peygâm-berüñ -'aleyhi's-selâm- bu kıadar 'izzetine mazhar vâkı' oldu. (155b).</p>	<p>Hikâyet: Getürmişlerdür ki bir gün sultân-ı enbiyâ ve burhân-ı aşfiyâ hazret-i Muĥammed Muştafâ -şallâ'llâhu 'aleyhi ve selleme- menzil-i mübâreklerinde otunurlar idi. Mübârek ayaklarını uzatmışlar idi. İttifâk Ebü Bekri -Şiddîk -rağiya'llâhu 'anhu- içerü girdi. Fahr-ı 'âlem eger-çi anlara 'izzet ü ĩürmet itdi, ammâ mübârek ayaklarını divşürmedi. Bir sâ'at anlar ile söyleşdi. Bu ĩâlde hazret-i 'Ömer dağı içerü girdi, rağiya'llâhu te'âlâ 'anhu. Ke-mâ-kân mübârek ayakların uzatmışlar idi, divşürmediler. Bunlar ile muşâhabe ve mükâlemeye boşandılar. Bir sâ'atden sonra hazret-i 'Osmân içerü girdi, rağiya'llâhu te'âlâ 'anhu. Anı görünce mübârek ayaklarını divşürdiler. Bu ĩâli göricek yârânı su'al idüp, yâ Resula'llâh 'Osmân'a bu ta'zîmün ve ĩaynlar üzerine bunu tağdîmün bâ'ışı nedür? didiler. Hazret-i Resûl'llâh, bir kimse nice utanmaz şol kimseden ki andan ĩudâ-yı Rabbü'l-'âlemîn ve yidi kıat gök ve yir melekleri kıamusı utanurlar, diyü buyurdı. Ve hazret-i 'Osmân'ın - rağiya'llâhu 'anhu- ĩayâları ĩışlîñün cümlesinden biri budur ki 'ömrlerinde aşı kendü ud yirlerine nazar itmek vâkı' olmamışdı. ĩâyet-i şerm ü ĩayâlarından 'uzv-ı maĥşûşları nicedür görmemişler idi. (Ayasofya 3167: 2b).</p>

4. Örnek		
M Tercümesi (3. kısımdan on 8. babın 1. hikâyesi):	H Tercümesi (3. kısımdan on 8. babın 3. hikâyesi)	Celal-zade'nin tercümesi (3. kısımdan 18. babın 3. hikâyesi)
Demişlerdür ki Kûfe şehrinde bir şarrâf vardı ki ni' met-i mâli berkemâliidi. Anuñ bir 'avânıla dostlığı vardı. Dâyim bu 'avâna eylüğü ve in'âmı yetiştürdi ve Kûfe'de fitne ve ğavġa oldukça bu 'avân Hâvârice nisbet iderdi. Çün ki bir iki bu şarrâfi oġıl kızıla ve ehl-i beytile besledi, şuñ deġin ki Haccâc geldi Muş'ab'ı öldürdi, şehri aldı. Ol 'avân vardı Haccâc katında muġarrer oldu. (230b).	Hikâyet: Buyurmuşlardur ki Kûfe'de bir mâldâr şarrâf var idi, mürüvvet ehli idi. Bir 'avânla döstlaşup ol 'avâna nice def a ziyâfetler idüp çok eylükler göstermiş idi. Muş'ab bin Zübeyr ol vilâyete hâkim olcağ ol 'avân andan kaçup şarrâfuñ evinde nice müddet gizlenüp ehl ü 'iyâliyle me'külâtların ve melbûsâtların şarrâfdan idi. Şoñra Haccâc Kûfe'ye gelüp Muş'ab[ı] öldüricek ol 'avân Haccâc hizmetine varup dururdi. (147a).	Hikâyet: Getürmüşlerdür ki Kûfe şehrinde bir mâldâr şarrâf var idi. Mâl u şerveti gibi mürüvveti kemâlde idi. Ni'am u kerem ehli idi. İttifâğ bir 'avân anuñla döst oldu. Şarrâf aña nice kerre in'âmı ve ihsânlar eyledi. Vağtâ ki Kûfe'de fitmeler zuhûra geldi, Hâvâric hurûc eyledi, ol 'avân Hâvârice tâbi' olup anlara nice mu'âvenet ü müzâheret itdi. Şoñra çün Muş'ab bin ez-Zübeyr Kûfe'ye vâli olup Hâvâricün başlarına neket geldi, ol 'avân havfindan döstü şarrâfuñ evine şağlandı. Müddet-i medîd ve 'ahd-ı ba'id şarrâf anı şağlayup nice me'ûnetin çekdi. Âhîr ki Haccâc Kûfe'ye gelüp Muş'ab'ı öldürdi ve Kûfe'yi aldı, anuñ evinden 'avân taşra çıkup bir tarîğ ile Haccâc'a şokuldi. (Revan 1086: 282a-282b).

Bu karşılaştırmadan anlaşıldığı üzere her üç tercüme de birbirinden farklıdır. Metin uzunluğu bakımından H ve M tercümelerinin birbirine yakın, Celal-zade'nin tercümesine göre ise özet tercüme oldukları görülmektedir. Kapsamlı bir dil incelemesi yapılmadan kesin bir şey söylemek mümkün olmasa da dil özellikleri M tercümesinin H tercümesine göre daha eski bir tarihte tercüme edildiğini düşündürmektedir. Hicri 946'da istinsah edilen H tercümesi ise tercümeyle Hicri 957 yılından sonra başlayan (Kavruk 1998: 46) Celal-zade'nin tercümesine göre daha eskidir. Bu durumda kronolojik olarak tercümeyle eskiden yeniye doğru M, H ve Celal-zade'nin tercümesi şeklinde sıralanabilir.

Söz konusu tercümelerin Celal-zade'nin tercümesinden özetlenmiş oldukları düşünülebilir, ancak -tercümelerdeki farklı anlatım tarzları, küçük kurgusal farklılıklar, farklı dil özellikleri / tercihleri bir kenara bırakılsa bile- M tercümesinin dil özelliklerinin ve fonetiğinin farklı bir dönemi işaret etmesi ve sunulduğu padişahın farklı olması bu olasılığı - M tercümesi için- uzak bir ihtimal kılmakta, H tercümesinin ise istinsah kaydı -H tercümesi için- bu olasılığı devre dışı bırakmaktadır.

4. Tercümelerin Muhtemel Mütercimleri: İbni Arabşah ve Necati

Yukarıda da değinildiği üzere kaynaklarda *Cevâmi'ü'l-Hikâyât* ve *Levâmi'ü'r-Rivâyât*'ı tercüme eden üç isimden bahsedilir: İbni Arabşah, Necati ve Celal-zade Salih Çelebi. Tercümelerin Celal-zade'ye ait olmadığına yukarıda değinildi. Bu durumda kaynaklardaki bilgiler ışığında, bunların potansiyel iki mütercimi vardır: İbni Arabşah ve Necati.

İbni Arabşah 815'te (1412)'de Edirne'ye gelmiş yaklaşık on yıl kadar burada kalmıştır. Bu süre zarfında I. Bayezid'in oğlu I. Mehmed'in kâtibi ve çocuklarının hocası olmuş, I. Mehmed'in ölümüyle Edirne'den ayrılmıştır (Yuvalı, 1999: 314). *Cevâmi'ü'l-Hikâyât*'ı Edirne'de bulunduğu sırada tercüme ettiğini *El-Menhelü's-Sâfi*'de yer alan biyografisinde şöyle dile getirir: Rum Denizi'ni geçerek Osman oğlu memleketine geldim, orada yaklaşık on yıl ikamet ettim ve *Melik Gıyasu'd-din Ebu'l-Feth Mehmed bin Bayezid bin Murad bin Orhan*¹⁰ bin Osman -Allah rahmet etsin- için *Câmi'ü'l-Hikâyât* ve *Lâmi'ü'r-Rivâyât* kitabını Farsçadan Türkçeye altı cilt civarında tercüme ettim (Yûsuf b. Tağrıberdi II/1984: 142).

Kâtip Çelebi *Keşfu'z-Zunûn*'da İbni Arabşah'ın, (I. Mehmed'in oğlu) Sultan II. Murad Han'ın emriyle *Câmi'ü'l-Hikâyât* ve *Lâmi'ü'r-Rivâyât*'ı Türkçeye tercüme ettiğini kaydeder (540). Edirneli Mecdi de *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*'te (Şakaik-i Numaniye tercümesi) İbni Arabşah'ın Çelebi Sultan Mehmed'in çocuklarına hoca olduğunu ve *Câmi'ü'l-Hikâyât* ve *Lâmi'ü'r-Rivâyât*'ı 6 cilt halinde Farsçadan Türkçeye tercüme ettiğini kaydeder (1269: 74).

Asıl adı İsa olan şair Necati'nin 1444-1446 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. II. Bayezid'in oğullarından, önce Şeh-zade Abdullah'ın kâtipliğini daha sonra ise Şeh-zade Mahmud'un nişancılığını yapmıştır (Kaya 2006: 477). Kâtip Çelebi *Keşfu'z-Zunûn*'da Necati'nin *Câmi'ü'l-Hikâyât* ve *Lâmi'ü'r-Rivâyât*'ı “Şeh-zade Sultan Mehmed Han” için Farsçadan Türkçeye tercüme ettiğini kaydeder (540). Âşık Çelebi ise *Meşâirü's-Şuarâ*'da Necati'nin II. Bayezid'in oğlu Şeh-zade Mahmud'un emriyle *Câmi'ü'l-Hikâyât*'ı tercüme ettiğini belirtir (2018: 363).

Yukarıdaki bilgiler özetlenecek olursa İbni Arabşah *Cevâmi'ü'l-Hikâyât*'ı I. Bayezid'in oğlu I. Mehmed'in emriyle veya oğlu Şeh-zade II. Murad'ın emriyle; Necati ise II. Bayezid'in oğullarından Şeh-zade Mahmud'un veya Şeh-zade Mehmed'in emriyle tercüme etmiştir, fakat Necati'nin Şeh-zade Mahmud'un nişancılığını yaptığı göz önüne alınırsa, Şeh-zade Mahmud'un emriyle tercüme etmiş olması daha yakın durmaktadır. *Keşfu'z-Zunûn*'da “Mahmud” yerine “Mehmed” şeklinde yanlış yazıldığı düşünülebilir.

M tercümesinin mukaddimesinde eserin Sultan Bayezid Han'ın oğlu Sultan Mehmed'in emriyle “hulasa” olarak tercüme edildiği ifade edilmektedir. Nüşadan elde edebildiğimiz tercümeyle ilgili tek bilgi bu şekilde. Fakat burada da şöyle bir belirsizlik bulunmaktadır: “Sultan Mehmed bin Bayezid” ile I. Bayezid'in oğlu I. Mehmed mi kastedilmekte yoksa II. Bayezid'in oğlu Şeh-zade Mehmed mi?

Meşâirü's-Şuarâ'daki Necati'nin *Cevâmi'ü'l-Hikâyât*'ı II. Bayezid'in oğlu Şeh-zade Mahmud'un emriyle tercüme ettiği bilgisi esas alınır M tercümesinin müterciminin Necati olması olasılık dışı kalmaktadır ve bu tercümenin (M) I. Bayezid'in oğlu I. Mehmed'in emriyle tercüme edildiği varsayılırsa -kaynaklardaki bilgiler ışığında- geriye bir olasılık

¹⁰ Kitabın elimizdeki baskısında yanlışlıkla “Bayezid” kelimesi “Ebî Yezîd”, “Orhan” kelimesi ise “الرحان” şeklinde, “vâv” yerine “dâl” harfiyle yazılmıştır.

kalmaktadır ki o da İbni Arabşah'tır. Ayrıca yukarıda El-Menhelü's-Sâfi'den aktardığımız İbni Arabşah'ın kendi ifadelerinde yer alan "Melik Gıyasu'd-din Ebu'l-feth Mehmed bin Bayezid" ibaresiyle tercümenin mukaddimesinde Sultan Mehmed için söylenen "ğiyâsu'd-dünyâ ve'd-dîn" ve "ebû'l-feth" sıfatları da uyuşmaktadır. Fakat kaynaklarda eseri altı cilt olarak tercüme ettiği ifade edilmektedir. Bu tercüme ise ancak bir cilt oluşturabilecek hacimdedir ve nüshada da "hulasa" olarak tercüme edildiği belirtilmektedir. Sonuç olarak, eğer kaynaklarda bildirilmeyen başka birine ait bir tercüme değilse, eldeki bilgilere göre eserin mütercimi olarak en yakın İbni Arabşah durmaktadır.

H tercümesinde¹¹ mütercim bilgisinin olmamasının yanında eserin birine sunulup sunulmadığıyla ilgili herhangi bir bilgi de bulunmamaktadır. Sadece "Memâlik-i Rum" babının girişinde yer alan şu metinden eserin Sultan Bayezid zamanında yazılmış olduğu anlaşılmaktadır:

Rum çok vilâyetdür. 'Azîm şehirlerüñ nihâyeti yokdur ve cemî'i yir âbâdândur, huşûsan Sulţânü 'l-İslâm ve 'l-Müslimîn Şehriyâr-ı Gâzî Sulţân Bayezid -'azze naşruhu-zamânında şöyle ma'mûr u âbâdândur ki ser-ğadd-i diyâr-ı Big ve ser-ğadd-i vilâyet-i Şâm'dan aqşâ-yı arz-ı mağribe ve Deşt-i Kıbçağ[a] ulaşıñ bir şehir gibi mülâhaza olunur ki hîç bir tarafında vîrânesi ve ħarâbesi olmaya. (294a).

Dil özelliklerinden hareketle bu tercümenin M tercümesine göre daha yeni olduğu söylenebilir. Bu durumda, sadece kaynaklarda belirtilen isimler göz önüne alınırsa ve M tercümesinin İbni Arabşah'a ait olduğu varsayılırsa bu tercümenin mütercimi olarak da geriye sadece Necati kalmaktadır.

Tercümelerin olası mütercimleriyle ilgili tüm bu söylenenlerin hem nüshalarda yeterince bilgi olmamasından hem de kaynaklarda yer alan bilgilerin yetersiz ve tutarsız olmasından ötürü birer varsayımdan öteye gitmeyeceği açıktır. Yeni nüshalar bulunmadıkça bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Kütüphane kataloglarındaki bilgilerin düzeltilmesiyle ve yeni bulunacak nüshalarla daha sağlıklı fikirlerin ileri sürülmesi mümkün olacaktır. Burada sadece eldeki bilgilerden hareketle fikir yürütülmüştür. Ancak şu kesin olarak söylenebilir ki bu tercüme -yukarıda bahsedilen kısmî tercüme sayılmazsa- elde bulunan tek tercüme olarak gösterilen Celal-zade'nin tercümesinden farklı iki ayrı tercümedir. Dolayısıyla, İbni Arabşah'a ve Necati'ye ait değilse bile bu tercümelerin varlığı, Cevâmî'ü'l-Hikâyât'ın bu kişilerden başka kişilerce de tercüme edildiğini göstermektedir.

¹¹ Sadık Yazar'ın Ramazan Şeşen'den (Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisinde yayımlanan makalesinden) aktardığı bir alıntıda bu tercümenin şair Necati'ye ait olduğu ifade edilmiş (2011: 886). Makalenin belirtilen dergide yayımlanan metnine ulaşamadık, ancak XI. Türk Tarih Kongresi III. Ciltte yer alan aynı makalede "Hasan Hüsnü nr. 720"de yer alan tercümenin (H tercümesi) İbni Arabşah'a ait olduğu belirtilmiş (Şeşen 1990: 905). Ancak bu nüshada tercümenin ne İbni Arabşah'a ne de Necati'ye ait olduğuna dair bir kayıt vardır. Necati'ye ait olduğu belirtilen (Şeşen 1990: 905) "Ayasofya nr. 3167"de bulunan tercüme ise Necati'ye değil -168b-347b hariç (bk. Bülbül 2018: 542)- Celal-zade Salih Çelebi'ye aittir.

Sonuç

291 adet hikâyeden oluşan M tercümesinin mukaddimesinde tercümenin Sultan Mehmed bin Bayezid Han'ın emriyle tercüme edildiği ve tercümenin “hülâsa” olarak yapıldığı ifade edilmektedir. Eksiklikler olmasına rağmen, tercümenin eserin Farsça aslında olduğu gibi her biri 25 baba ayrılan dört kısım halinde tertip edildiği anlaşılmaktadır. Bablardaki hikâyeye sayısına bakıldığında eserin tümünün tercüme edilmediği, mukaddimesinde de ifade edildiği üzere “hülâsa” olarak sadece belirli hikâyelerin tercüme edildiği görülmüştür. Harekeli olarak yazılan nüshası, Eski Anadolu Türkçesinin bazı dil hususiyetlerini yansıtmaktadır. Sade bir dille kısa ve basit cümlelerle tercüme edilen eser birçok arkaik Türkçe kelime barındırmaktadır. Tercümenin dil özellikleri H tercümesinden daha eski bir tarihte yazıldığını düşündürmektedir.

1385 adet hikâyeden oluşan H tercümesi de muhtasar bir tercümedir. Bu tercümenin de eserin Farsça aslında olduğu gibi her biri 25 baba ayrılan dört kısım halinde tertip edildiği anlaşılmaktadır, fakat başlıklar eksik olduğu için hangi kısmın nereden başladığı ve kaç babdan oluştuğu belli değildir. Mütercim bilgisinin bulunmamasının yanında eserin birine sunulup sunulmadığıyla ilgili bir bilgi de bulunmamaktadır. Nüshada yer alan istinsah kaydından tercümenin Celal-zade'nin tercümesinden eski olduğu anlaşılmıştır. Bu tercümenin de kısa ve basit cümlelerden oluşan sade bir dille tercüme edildiği söylenebilir.

Yapılan karşılaştırmalar neticesinde her iki tercümenin birbirinden ve Celal-zade'nin tercümesinden farklı tercüme olduğu anlaşılmış ve her ikisinin de Celal-zade'nin tercümesine göre özet tercüme olduğu görülmüştür.

Kaynaklarda *Cevâmi'ü'l-Hikâyât* ve *Levâmi'ü'r-Rivâyât*'ın İbni Arabşah, şair Necati ve Celal-zade Salih Çelebi tarafından üç ayrı tercümesinin yapıldığı belirtilmiş, ancak konuyla ilgili çalışmalarda sadece Celal-zade'nin tercümesinin elde mevcut olduğu ifade edilmiştir. Bu çalışmada tanıtılan tercüme nüshalarında mütercimleriyle ilgili bir bilgi yer almamaktadır. Kaynaklardan ve tercüme nüshalarından elde ettiğimiz mevcut bilgiler ışığında bu tercüme nüshalarının mütercimleri hakkında bazı tahminlerde bulunulmuştur. Buna göre, dil özelliklerinden hareketle yazıldığı dönem, tercümenin sunulduğu padişah ve hangi padişah döneminde yazıldığı gibi bilgilerden yola çıkarak M tercümesinin müterciminin İbni Arabşah ve H tercümesinin müterciminin ise Necati olduğunu tahmin etmekteyiz. Dolayısıyla, bu tercüme nüshalarının ya İbni Arabşah'a ve Necati'ye ait olduğu ya da *Cevâmi'ü'l-Hikâyât*'ın bu kişilerin yanında kaynaklarda belirtilmeyen başka kişilerce de tercüme edildiği sonucu doğmaktadır.

Kaynaklar

- Âşık Çelebi. (2018). *Meşâ'irü 'ş-Şu'arâ*. Hazırlayan: Filiz Kılıç. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü (e-kitap).
- Bülbül, Tuncay. (2018). "Abdullah Bahâyi Efendi ve Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât Tercümesi". *International Journal of Languages' Education and Teaching*. Volume 6, Issue 1, 540-555.
- Celal-zade Salih Çelebi. Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât. Süleymaniye Ktp. Ayasofya 3167.
- Celal-zade Salih Çelebi. Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât. Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu 603.
- Celal-zade Salih Çelebi. Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât. Topkapı Sarayı, Revan 1086.
- Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât. Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, Hasan Hüsnü nr. 720.
- Edirmeli Mecdi. (1269). *Hadâiku 'ş-Şakâik*. (Şakâik-i Numaniye Tercümesi).
- Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von. (1836). *Geschichte des Osmanischen Dischtunst*. C I, Pesth.
- Hüsnü. (1935). "İbni Arabşah". *Türkiyat Mecmuası*. C III, 1926-1933. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- Kâtib Çelebi. *Keşfu'z-Zunûn*. C I. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Kavruk, Hasan. (1998). *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Kaya, Bayram Ali. (2006). "Necâti Bey". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C XXXII. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 477-478.
- Sedîdü'd-dîn Muhammed Avfi. (1335). *Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât*. Tashih ve Hazırlama: Muhammed Muîn. Tahran.
- Sona, İbrahim. (2016). "Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât'ın Muhtasar Bir Çevirisi: Adlnâme". *Turkish Studies*, Volume 11/15 Summer, 391-410.
- Şeşen, Ramazan. (1990). "On Beşinci Yüzyılda Türkçeye Tercüme". *XI. Türk Tarih Kongresi*. C III, Ankara, 889-919.
- Terceme-i Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4837.
- Uz, Emin. (2017). *Avfi'nin Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât İsimli Eserinde Mizahî Karakterler ve Anekdotik Unsurlar*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1958). "On Altıncı Asır Ortalarında Yasamış Olan İki Büyük Şahsiyet; Tosyalı Celal-zâde Mustafa ve Salih Çelebi'ler". *Belleten*, C XXII / S 87, Ankara, 391-441.
- Yazar, Sadık. (2011). *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Yazıcı, Tahsin. (1993). "Cevâmi'ü'l-Hikâyât". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C VII. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 439-440.
- Yûsuf b. Tağrıberdi el-Atâbekî Cemâlüddîn Ebü'l-Mehâsin. (1984). *El-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfâ Ba'de'l-Vâfi*. C II. Kahire: El-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Ammetü li'l-Kitab.
- Yuvalı, Abdülkadir. (1999). "İbn Arabşah, Şehâbeddin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C XIX. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 314-315.
- <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-camiul-hikayat/134311>. Erişim Tarihi: 29/04/2019.